

ĨDIJINAITA ÁAKĀGA SIKUESÁ

UIKUSÁ-PURĀGA, UMŪDUSÁ KUARA
UPÉ, MUKAMĒSÁ KUASÁ ASUI TĒDAWA

Kuá muatirisáita iwí turusúsá rupi sikuesá resewara (OMS) ūbeu sesewara kua akāga sikuesá, mayê yepé mira upuderíwa umunhā mănūgara, ikueresá ruaxara, umunhā māduarisá, umusasá puxuera waitá sui asui uikú arā tēdawa upé yuiri. Yawé pukusá, panhē umāduariwa kuá aākāga sikuesá resewara, aé ti uyukuá waára maakuita mira sá rupi, mamē taikusá purāgasá uyaári seése kua umuyatimana aīta, taikusá tēdawaita rupi, ta ruyaári sá rupi, asui yepewasú as rupi taikú kuá natureza rupi. Yakuarā purāga maā kuá akāga sikuesá resewára aé upurādú yumunhakūta arā yamaā takuasá resewára, taikusá resewára asui mayēta tamaā, takitiwárawa yawetê.

IWÁSUSÁRAITÁ, MAYÊSÁRAITÁ ASUI PEÉITÁ YUMUKATURÚ RUPIARAITÁ

Kuá OMS aé ũbeu sesewara kua akāga māsísá mayê yepé umuapatuka wá yamunhã manũgara. Aikué inũgaraita aāmurupiwaita te, upuderiwa umunhã puxuwera asui tiaraã uxari uwatá ipesuwa umunhã rã maānũgara.

Tēdawaita panhẽ braziu rupi tawasemu síiya maāmāsáita umuapatuka waita taiku purāga, mayê kua muramunha sá iwi rupi, mukanhẽmu ta kuásáitá, ta rikú yuiri kuaíra peé tamaã rã sikuesá reswara. Aitê kuaita aita tapuderi ta munhã uyukuárã kuā maāsisáita tayawê kua aákāga saāsisawa, iukusá saisiyarasá, asui umuturusú nhã tauputarisá kãwĩ.

Tapiterupi kua Kurumĩwasuita, kunhāmukuita yuiri, aita tarikupiri kuā maāsisá ta uú resewara kãwĩ, tafumai ramẽ pitĩma, taú retã ramẽ pusāga asui aāmu nũgara drogaita yuiri. Aāmu mānũgara sesewara wa kuá áakāga māsisa aápe uwiké nha ta seruka wa āsiedadi, depresãu aui uyuyukasá ipesúwātu. Kuá ayuārãwa aé uyukuá tiapũma asui turusupiri yawaitesá. Fio-cruz asui Harvard aita tãbeu ki kuā maakuita tauyuyukasá iturususá iké braziu upé uyukiriari turusu, usasá pa kua 9,3 panhẽ 100 mil miraita rupi 2000 akayu ramẽ kuera, 17,6 kiti 2020 akayu ramẽ kuera. Iké pa norti upé aé turusu piri uyukuá.

Kuá maāsisá autismowa pa sêra panhẽ tēdawaita braziu turususá rupia é ũbarê ta istudarri turusu sesewara, aé yuiri umukamẽ iwasusaita ĩpurtāti, seswára piri kua uyuwasẽmu arã asui uyumaārã sesewara. uyumukamẽsá rupi sesewára uyukuáwa ĩdijinaitá rupi panhẽ rupi 0,9 % sui 1% kiti, uyukuawa mairamẽ aikué 11,4 mil siiyasá miiraita rupi.

Panhẽ kuá uyukuásáita asui uyumunhāsá, aita tapuderi tayumukamẽ mai-ramẽ tẽ tendawaita uputari tamuyukuá aé. Yawearã ta riku te tamunhã mu-raáki mukaturusá rupiara asui uyumunhakũta arã akaāga sikuesá rupiara, maã aé urikute umaã mayê kuá miiraita uikusara ta retamiata rupi.

ÁAKĀGA SIKUESÁ ASUI YŪBUESÁ RĒDÁ

Kuá yŭbuesá rēdā aé umunhā muraáki purāga tairū kua tainaitá, adulesēti-ita seésé kua akaāga sikuesá, upuraáki wa rupí aé upitá mayê yepé psicisicial rēdā. Áape ikuara upé uyumukiriari mayê yaiku araā purāga yepewasú panhē awá irū. Yawēwa rupite yŭbuesrada rēdā aé yuiri uyerê mamē aikué wa mura-munhasá, uyunupasá u yakaásá umunhā wa uyukuá sipikáwa kua miríraitá supé.

Tiarā aikué u uyumukuaira arā kua muapatukasá. Ūbuesaraitá, alunui-ta payaitá asui alunuita tē tarikute tapuraáki yepewasú. Iwasusá ukuá, uyu-muramunhā puraria wára, uiku ramē ipesúwa asui uyumunumunūka ramē aīta yepé akaāga maāsísá u mairamē taú aāmū nūgara umuyukuáwa maā-si. Yawēarā yarikutē yamunhākūta wára yamā yamuhasá rupi muraáki umunhāwa istudāti-ita, familiaitá asui comunidade-ita yuri upurūgita. Ūbuesraita aītatē nhā umunhākūta piriwaita sesewara yāsē aīta tasasá piri tēpu aluita irū, áape ta munhakūta piri purāga maye ta yukūportai taiku.

Yawesá rupi, kurumiwasuita asui kunhamukuitá tarikúte takuá tãbeu maā ta sāwa taiku, ta aanāmaita supé, kapitamaita supé asui ūbuesaraita supe yuiri tayumukirībawa arā yepewasusá rupi tasikai purāga arā taikú. Aāmu yuiri ipurtāti wá yamunhākūta arā yamaā maita yanerumuāraitá uikú, tasasá ramē taikú yawēwa rupi, yarikute yamūdu usú usikari awá upuderi waá upisirú aé

REPUTAISÁ REIKU AYUDA?

Aikué puyepé unidadi basika sikuesá rupiara, táwa upé, tapukuara upé asui barselu upé yuiri, āita tameē atēdimētu panhē manūgara maāsísá rupiara kua tēdawaita paranā wasu pukusá rupi awá umunhāwa nhā muraaki aite kua muatirisáita rupi, aápe āita yamūdú usú ipiri nhā ukuáwa maāsísá resesewara.

Aikué ramē upuraraká wa aikú, āsiedadi asui sasiyárasá turusú, maā ũbeu nhā usikai arā ukuawaita sesewara nhā cētruita di atēsāu psicossocial (CAPS). Paranā wasu pukusá rupi tēdawa táwa upé aikué yepé CAPS seēra waá CAPS PI-SAÁSÚ ÁRA aé upitá avenida Álvaro Maia, 569 upé. Tapuraáki aápe 7 ura sui té 13 ura upáwa, muraáki suiwara té yukuakú ramē. Reputari piri ramē rekua resenūi (97)3471-1324 u (97)3471-1066 aápe repurūgitai tairumu.

Tendawaita apekatu waita upitá. Maā tenki umunhā usu usikari agente de saúde u posto nhā polo base kuayētu píriwa upitá. Ũbeuarā sesewara asui uurādu arā pusāga isupiará.

REPUTAISA REKUÁ PÍRI?

Yepé Bêbeusara rekuá piri arā sesewara kuá u aāmu marāduwaita sesewara resu rewasēmu podcast yapitá purāga upé, aápe ũbeu purāga seēsesewara, mata umunhā, asui mayēta tiara uyukuá yane piterupi. Aé uyari iké Spotify e SoundCloud QR Codes rupi yamukamēwa ike iwírupi.

Muatirisá: Luísa Massarani asui Dzoodzo Baniwa (coordenação); Rodrigo de Oliveira Andrade, Cleo Machado e Rafael Freire. **umeēsaita sikuyára:** Programa Inova Fiocruz e VPAAPS/Fiocruz via projeto: “Desenvolvimento de ações para o aprimoramento do Subsistema de Atenção à Saúde Indígena (SasiSUS)”, código: VPAAPS/TED 60-2023/Programa Inova Fiocruz; Chamada CNPq/Decit/SECTICS/MS – Nº 30/2024 – Prevenção e Enfrentamento à Desinformação Científica em Saúde (CNPq 442034/2024-5). **Apoio:** Cátedra Oswaldo Cruz de Ciência, Saúde e Cultura; Secretaria Municipal de Educação e Educação Escolar Indígena. **Tradução:** Melvino Fontes